

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

«І.ЖАНСҮГІРОВ АТЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕ АҚ
НАО «ЖЕТЫСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ И.ЖАНСУГУРОВА»
«ZHETYSU UNIVERSITY NAMED AFTER ILYAS ZHANSUGUROV»

*Профессор Жомарт Жапарұлы Жапаровтың 80-жылдық мерейтойына
арналған*

«ЖАНСҮГІРОВ ТАҒЫЛЫМЫ»
республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
республиканской научно-практической конференции
«ЖАНСУГУРОВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
посвященной 80-летию профессора Жомарта Жапаровича Жапарова

MATERIALS
of the republican scientific and practical conference
«ZHANSUGUROV READINGS»
dedicated to the 80th anniversary of Professor Zhomart Zhaparov

УДК 001
ББК 72
П82

Редакция алқасы: Қ.М. Баймырзаев (бас редактор), А.С. Бахтаулова (бас редактордың орынбасары), Л.Н. Карашолакова, К.К. Рысбеков

Редакционная коллегия: Қ.М. Баймырзаев (главный редактор), А.С. Бахтаулова (заместитель главного редактора), Л.Н. Карашолакова, К.К. Рысбеков

Editorial colleague: K.M. Baimyrzaev (editor-in-chief), A.S. Bakhtaulova (deputy of editor-in-chief), L.N. Karasholakova, K.K. Rysbekov

Профессор Жомарт Жапарұлы Жапаровтың 80-жылдық мерейтойына арналған «ЖАНСҮГІРОВ ТАҒЫЛЫМЫ» республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Талдықорған, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2022. 189 б.

П82 *Материалы республиканской научно-практической конференции «ЖАНСУГУРОВСКИЕ ЧТЕНИЯ», посвященной 80-летию профессора Жомарта Жапаровича Жапарова* – Талдықорған, Жетысуский университет им. И.Жансугурова, 2022. 189 с.

Materials of the republican scientific and practical conference «ZHANSUGUROV READINGS», dedicated to the 80th anniversary of Professor Zhomart Zhaparov – Talдыkorgan, Zhetysu University named after I.Zhansugurov, 2022. 189 p.

ISBN 978-601-216-851-8

Жинақ материалдары білім беру мен ғылым саласында инновациялық зерттеу жұмыстарымен айналысатын ғалымдарға, докторанттарға және магистранттарға арналған.

Материалы сборника предназначены ученым, докторантам и магистрантам, занимающимся исследованиями инноваций в образовании и науке.

Collection of materials is intended for scientists, Master and Doctor students, who are interested in innovative research in education and science.

УДК 001
ББК 72

ISBN 978-601-216-851-8

© І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2022
© Имиждік саясат орталығы, 2022

ӘОЖ 821.512.122

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТТАНУЫНЫҢ АЛАШТЫҚ ДӘУІРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Кыяхметова Ш., Базылбекова М.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ-сы

E-mail: aset_shara@mail.ru

Мақалада көркемдік әдістердің, ағымдардың және бағыттардың әртүрлілігі, Тәуелсіздік жылдары қайтарылған жазушылар мен ақындардың шығармашылық мұрасы негізінде ғасыр басындағы әдебиеттің дамуының негізгі тенденциялары туралы жаңа теориялық мәселелер қарастырылған.

Тірек сөздер: әдебиеттану, қазақ әдебиеті, көркемдік әдіс, даму тенденциялары

В статье рассматриваются новые теоретические вопросы о многообразии художественных приемов, течений и направлений, основных тенденциях развития литературы на рубеже веков на основе творческого наследия писателей и поэтов, вернувшихся в годы независимости.

Ключевые слова: литературоведение, казахская литература, художественный метод, тенденции развития

The article discusses new theoretical issues on the diversity of artistic methods, trends and directions, the main trends in the development of literature at the beginning of the century on the basis of the creative heritage of writers and poets returned during the years of Independence.

Keywords: literary studies, Kazakh literature, artistic method, development trends

Қазақ тарихындағы XV-XVIII ғасырлар-қауатты мемлекеттілік, халық бірлігі кезеңі. XIX ғасыр мемлекеттік тәуелсіздікті жоғалту кезеңі ретінде қабылданды, әсіресе екінші жартысы, ол XX ғасырдың бірінші онжылдығымен бірге тарихтың, тілдің, мәдениеттің жоғалуын, ұлттың жойылу қаупін тудыратын күшейтілген ашық отарлау кезеңі болды. Бұл фактор XX ғасырдың басындағы көркем процесте өз рөлін атқарды, сонымен қатар XX ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ әдебиетінің даму тенденциясы ретінде көрінді, өйткені ол журналистік шығармалардан бастап поэтикалық және прозалық шығармаларға дейін тарихи-көркем мәдениетті сақтау мен дамыту сәті болып табылады.

XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетін зерттеу, көркем ой процесін қайта құру отандық әдебиеттанудың маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Осы кезеңдегі әдеби процестің әдіснамалық тұрғыдан анықталған, тұжырымдамалық маңызды мәселелерін тұжырымдау және шешу көркем мәдениеттің тарихын түсіну тұрғысынан қажет. Сонымен қатар, олар көркем шығармашылықтың заманауи мәселелерін түсіну үшін маңызды.

XX ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ көркем сөзінің эволюциясын күрделі әлеуметтік-мәдени контексте жан-жақты зерттеу қажеттілігімен, негізгі әдеби бағыттар мен ағымдарды анықтаумен, жазушылар мен ақындардың романтикалық, символистік, реалистік көзқарастарының көркемдік көрінісінің өзіндік ерекшелігімен бөліседі.

Жаңа ғасырдың басына қарай қазақ әдебиеті дүниені көркемдік тану жолының сан ғасырлық жолынан өтті. Қазақ халқы өмірінің барлық салаларында көркем сөз ең маңызды орынды иеленді.

Ғасыр басындағы Қазақстанның қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени дамуының ерекшелігі - ағартушылардың едәуір бөлігі қазақ халқының отаршылдыққа қарсы ұлт-азаттық қозғалысының жетекшілері болды. Әдебиеттің даму ерекшеліктері мәселесі тарихи категория ретінде ұлттық ерекшелікпен байланысты деп санаған жөн.

Қайта өрлеу әдебиетінің өзіндік бағдарламалық манифесі «Оян, қазақ!» [1,57], онда азаматтықтың, жеке адамның әлеуметтік жауапкершілігінің белгісі бар. М.Дулатовтың ғасырдың басындағы көркемдік процесте пайда болуы бүкіл алдыңғы мәдениет тарихымен дайындалды.

Қайта өрлеу дәуірінің маңызды ерекшелігі-бұл көркемдік ғана емес, сонымен бірге қоғамдық сананың да тарихи сипаты. XX ғасырдың басындағы әдебиеттің ерекшелігін оның жедел дамуы деп атауға болады. Көркем әдебиет уақытты тудырмайды, бірақ уақыт, дәуір олардың көркемдік түсінігін анықтайды. Жаңа уақыт көптеген күрделі ерекшеліктерге байланысты ғасырлар бойы жинақталған халықтың рухани энергиясын шығарудың, оның тарихи - генетикалық жадын материалдандырудың қажетті алғышарттарын жасады.

Ғасырдың басындағы тарихи жағдайлар әлемдік масштабта дүниетанымдық ұстанымдардың біркелкілігіне негізделген мәдениеттің ерекше түрі қалыптаса бастауына ықпал етті.

XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінің тарихы соңғы жылдарға дейін бұрмаланған түрде берілген. Қазақтың аса ірі ақындары мен жазушыларының шығармашылық мұрасын тарихи-мәдени, ғылыми - танымдық айналымға қайтару мәселесін және онымен байланысты дәстүрлер мен сабақтастық санаттарын қайта қарауға ықпал етеді. Т.Кәкішев, С. Қасқабасов және т. б. еңбектерінде халықтың көркем-мәдени эволюциясын кезең-кезеңмен зерттеу мәселесі айтарлықтай айқын көрінеді.

Әділеттілікті, тарихтың объективті бағытын қалпына келтіру, біріншіден, әдеби даму процесін өзінің барлық қиындықтарымен қайта жандандыруға, екіншіден, ғасырдың басындағы көркемдік жүйелердің алуан түрлілігін, сондай-ақ тенденцияларды байқауға мүмкіндік береді. Мысалы, ағартушылық көркем сананың романтизмнің көркемдік санасымен тоғысуын біз Шәкәрім Құдайбердиевтен немесе Ғұмар Қарашевтен ғана емес, Міржақып Дулатовтан, Б.Күлеевтен, М. Жұмабаевтан және басқалардан да көреміз. Сонымен қатар, XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиеті тарихының тұтас көрінісін қайта құру, оның дамуының негізгі тенденцияларын анықтау оған әлемдік әдеби процеске толық енуге мүмкіндік береді.

XX ғасырдың басындағы әдеби үдерісті зерттеу, әрине, осы кезеңдегі қазақ әдебиетінің ерекшеліктері мен заңдылықтарына қатысты мәселені анықтауды талап етеді.

XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиеті көркемдік ізденістердің, жаңалықтардың, эксперименттердің байлығы мен алуан түрлілігімен, әдеби өмірдің күрделілігі мен қарқындылығымен ерекшеленетін салыстырмалы түрде қысқа, бірақ өте маңызды кезеңді қамтиды. Дәуірдің бетбұрыс сипаты сол кездегі әдебиеттің өміріне із қалдырды.

Ежелгі түркі көркемдік жүйесі XV - XVIII ғасырлардағы қазақ әдебиетінің пайда болуы мен дамуына ықпал етті. Осы кезеңдегі қазақ әдебиетінің сапалық өзгерістері, ең алдымен, ұлттық жүйенің қалыптасуында Абай поэзиясының пайда болуына жол ашты. Абай тұсында әдебиеттің жаңа жанрлары дүниеге келді, өмірді бейнелеудің жаңа формаларын іздеу басталды, бұл адамзат дамуының табиғи жолы. Қазақ ақын – жазушылары: Сұлтанмахмұт, Мағжан, Міржақып, Жүсіпбек, Ғұмар, Нарманбет, С.Дөнентаев және басқалары шығармашылықтарын бастады.

Ғасыр басындағы қазақ әдебиеті бүгінде, ең алдымен, өз заманына, өз күнінің проблемаларына тікелей бағытталған әдебиет ретінде қабылданады. Суретшілердің алдында тұрған мақсаттар мен міндеттердің біртұтастығымен олардың әрқайсысы өзінің талантына байланысты қоршаған әлемді өз көзімен көру құқығын қалдырды, онда ұлттық әдебиеттің сабақтастығы дәстүрлері мен әлемдік көркемдік тәжірибе маңызды рөл атқарды.

Шәкәрім шығармашылығы-әртүрлі әдебиеттердің өзара қарым-қатынасы тарихындағы маңызды, толық зерттелмеген бет. Ақын XIX ғасырдың аяғы-XX ғасырдың басындағы қазақ халқының көркем мәдениетіне үлкен үлес қосты.

С.Торайғыровтың дүниетанымы қазақ қоғамында барлық жерде феодалдық қатынастар ыдырап, буржуазиялық қатынастар қарқынды қалыптасқан дәуірде

калыптасты. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық өміріндегі және рухани өмір саласындағы үлкен өзгерістермен қатар жүрді. Ол қазақ әдеби байланыстарының даму үдерісіне үлкен үлес қосты, шығармаларында ғасырдың басындағы жиырма жылдық кезеңнің ерекшеліктерін, адамдардың көзқарастары мен қатынастарындағы жаңа ерекшеліктерді көрсете алды.

Ғасыр басындағы шығармаларда ұлттық әдебиет дәстүріне де, әлемдік гуманистік көркем ой тәжірибесіне де сүйену байқалады. Осы жерден біз тақырыптық ұқсастықтар, жанр-стиль, типологиялық параллельдер және тағы басқалар туралы айтуға болады, бұл әлемдік әдеби процестің қозғалысын көрсету үшін өте қажет. С. Қирабаев атап өткендей: «Ортақтықты жоққа шығармайды, ал ұлттық, стильдік, жеке айырмашылықтар бар» [2,82].

Әдебиеттің ұлттық ерекшеліктері ұлт категориясымен, ұлттық даралық пен психологияның өзіндік ерекшелігімен, әдебиетте өзінің көркемдік көрінісін табатын өзіндік ерекшелігімен, дәстүрлерімен тығыз байланысты.

XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетіне ағартушылық, нақты-реалистік көзқарастарға қарамастан, осы кезеңдегі шығармалар дамыған романтикалық бастаудың бар екенін, әсіресе поэтикалық жанрларға тән екенін айғақтайды. Осы кезеңдегі әдебиеттерді зерттеушілер үшін бұл, әрине, жаңалық емес. Сонымен қатар, қазақ романтизмінің табиғаты, оның көркемдік жүзеге асуының ерекшелігі және оны шешу мәселесі оны дамытуда қарастыру қажеттілігін анықтайды. Осы тұрғыдан романтизм эволюциясын зерттеу ғасырлар тоғысындағы Қазақстанның көркем-әдеби жүйесінің құбылысы ретінде ерекше маңызға ие болып отыр.

Әдебиеттану ғылымында XX ғасырдың басындағы көркемдік процеске қатысушылардың осы дәуірдің әртүрлі әдеби ағымдарын білдіретін бағалары бірнеше рет өзгерді. Әрине, белгіленген идеологиялық бағыт өз ізін қалдырды. Сонымен бірге, бұл себеп әдебиеттану мен сынның «шығындарын» толық түсіндірмейді, керісінше ғылымның жағдайымен алдын-ала анықталады. Әдебиет пен әдебиеттанудың өзара тәуелділігі олардың синхронды дамуы туралы айтуға әлі негіз бермейді және бұл табиғи нәрсе.

Әлемдік әдебиет тарихында көркем ойдың жауһарларын «уақтылы қабылдамаудың» мысалдары аз емес, олар қазақ әдебиетінде де бар. Бұл Ш.Құдайбердіұлының, М.Жұмабаевтың, М. Дулатовтың және т. б. шығармашылығына ғана емес, С. Торайғыровтың шығармашылығына да қатысты. Торайғыровтың бай шығармашылық мұрасын игерудің толық болмауы ол туралы біржақты түсініктің қалыптасуы.

Қазақ әдебиетіндегі реализмнің қалыптасуы, ең алдымен, XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басындағы қоғамның әлеуметтік - экономикалық өміріндегі түбегейлі, қайтымсыз өзгерістердің көркемдік бейнесімен байланысты, сол кезде капиталистік қатынастар дала өміріне кеңірек және тереңірек әсер ете бастады. Адам өмірінің әртүрлі аспектілеріне бұл әсер әдебиеттің барлық жанрларында (поэзия, журналистика, проза, драматургия) сыни және аналитикалық тұрғыдан қарастырылғаны табиғи нәрсе. Бұл үдеріс тек қазақ әдебиетіне ғана емес, бүкіл әлем әдебиетіне тән болды.

«Реализм-бұл, ең алдымен, әлемді саналы қабылдау және түсіну» [3,111]. Оның объективті логикасы бар, ол оны күнделікті сипаттамадан мүлдем өзгеше құбылыс ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетіндегі ең маңызды және қызықты құбылыстар сыни реализм шеберлерінің шығармашылығымен байланысты.

Абайдың реалистік дәстүрін жалғастыра отырып, Шәкәрім өзінің дәуірін жоғары көркемдікпен, сенімділікпен көрсетті. Оның эстетикалық жүйесінде философиялық принцип айқын көрінеді. Ақын өз шығармалары қоғамдық өмірдің, мәдениеттің, тарихтың көптеген мәселелеріне қатысты. Оның философиялық және көркемдік ізденістерінің орталығында адам және адамгершілік мәселелері жатыр. Кейде ақынның діннің адам өміріндегі рөлі туралы пікірлері екіұшты және қайшылықты. Бірақ бір нәрсе анық: ақын әлемге және адамға гуманизм тұрғысынан қарайды. Әлем жетілмеген. Адам-бұл әлемнің бір бөлігі. Қоғамның жамандықтарын уақытпен, дәуірмен түсіндіруге болады, ал адам осы

конвенцияларға қарағанда жақсы, жоғары, таза, еркін болуға ұмтылуы керек - бұл Шәкәрімнің негізгі постулаттары. Осындай көзқарастарды білдіре отырып, ақын ағартушы ретінде емес, реалист ретінде әрекет етеді. Оның реализмі, ең алдымен, жалпыадамзаттық құндылықтарға жүгінуінен көрінеді. («Үш анық» - «Три правда», «Қалқаман-Мамыр», «Еңлік-Кебек», «Әділ - Мария» және т.б.)

Шәкәрім поэзиясында әлеуметтік мотивтер басым емес. Шәкәрім поэзиясының ерекшелігі-тұлға бейнесінің тұтастығын көркем ашу. Шәкәрімнің лирикалық кейіпкері-белсенді тұлға. Ол моральдық, әлеуметтік және тіпті саяси мәселелерге бірдей алаңдайды. Лирикалық кейіпкердің мұндай ерекше және кең ауқымы адам өмірінің жаһандық мәселелері ең алдымен ақынның өзін толғандыратындығын білдіреді.

Әлемді тануға деген ұмтылыс, адамзат қоғамының заңдылықтарын түсінуге тырысу, ал адамды оның рухының барлық көріністерінде түсіну Шәкәрімнің көптеген елдерге: Түркияға, Арабстанға, Францияға баруына ықпал етті. Ол Стамбул мен Париж кітапханаларында жұмыс істейді, Меккеге барады. Л. Н. Толстоймен хат алмасуға тырысады. Шәкәрім өмірдің жетілмегендігінің мәнін адамның жетілмегендігімен тікелей байланыстырады.

Жалпы, ғасырдың басындағы реалистік әдебиет қоғамдық-саяси көтерілістердің, қоғамдық сана мен психологияның бұзылуының, жеке тұлғаның драмасының көркем шежіресі болды. Сонымен бірге ол қоғамның рухани қажеттіліктерін көрсетті, адамның жеке басының проблемасын, гуманизм проблемасын жалпыұлттық деңгейге көтерді.

Ғасырдың басындағы көптеген жазушылар мен ақындарды демократтар ретінде анықтай отырып, біз олардың гуманистік тұрғыдан нақты әлеуметтік-тарихи жағдайдағы адам өмірінің мәнін көркемдік тұрғыдан ашатындығына сүйенеміз. Сонымен қатар, көркемдік бейнелеу формалары әр түрлі болуы мүмкін: мұнда тарихи және көркем шындықтың максималды жақындығы (мысалы, 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс туралы поэзия), сөз өнерінің метафорасын кеңінен қолдану (толғау жанрында жасалған шығармалар), оқырманға әсер етудің аллегориялық формасын қолдану (Байтұрсынов, Дөнентаев ертегілері), символизм және өзін-өзі көрсетудің жаңа тәсілдерін іздеу (М.Жұмабаев, Б. Күлеев).

1917 жылғы Қазан төңкерісі аяқталғаннан кейін қазақ әдебиетінің дамуы бірден социалистік реализм жолымен жүрді деген ереже қолайсыз болып шықты. Мұндай пайымдаулардың біржақтылығын еңсеруге, ең алдымен, XX ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ әдебиетінің эволюциясын тұтастай қарау көмектеседі. Біздің дәлелдемеміздегі сенімді сәт - көркемдік сананың біртұтас ағымы туралы тезис.

Көркем шығармалар мазмұнының тек идеялық-тақырыптық екпінін іздеу бізге әдебиет пен мәдениетті тұтастай қабылдауды қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінің тарихы - Қазақстанның көркем мәдениетінің ең күрделі кезеңдерінің бірі және сонымен бірге бұл қазақ халқының көркемдік санасының дамуының бірыңғай ағымының маңызды кезеңі. Әдебиеттанушылардың (М.Әуезов, Ж.Аймауытов, С. Мұқанов, Б. Кенжебаев, Е. Исмаилов, А. Дербісалин, И.Дүйсенбаев және т.б.) іргелі еңбектері зерттеушілердің қазақ көркем ойының ерекше кезеңі ретінде оған деген қызығушылығын үнемі арттырып отырды.

Қарастырылған кезеңнің әдеби процесі идеологиялық және эстетикалық ағымдардың, бағыттардың, ізденістердің әр түрлілігімен бірқатар тұрақты ерекшеліктермен сипатталады. Оның дамуының негізгі тенденциялары ең алдымен ұлттық көркемдік дәстүрлерге байланысты. Сонымен бірге әдебиеттің прогрессивті қозғалысы оның өзгеретін шындықтың үндестігімен туындады. Бұл әдебиеттің жаңашыл тенденцияларын тудырды, ол өмірге белсенді түрде жүгінуде ғана емес, сонымен қатар көркемдік формалардың алуан түрлілігінде, әсіресе жанрлық тұрғыдан көрінді.

Ш. Құдайбердіұлының, Ғ. Қарашевтің, М. Жұмабаевтың, Ш. Бөкеевтің, А.Байтұрсыновтың, М. Дулатовтың, Ж.. Аймауытовтың, С. Торайғыровтың және т. б. баға

жетпес туындыларында ұсынылған Қазақстанның XX ғасыр басындағы әлеуметтік, эпикалық, романтикалық-реалистік көрінісі біздің іздеуімізде осы кезеңдегі әдеби-көркемдік үдерісті жаңаша ұғынуға талпыныс жасауға мүмкіндік берді.

XX ғасырдың бірінші ширегінде көркем шығармашылықтың танымдық - аналитикалық әлеуеті күшейе түсті, бұл тарихи даму барысында қаламгердің көкжиегінің кеңеюіне, «әлемдік жұмбақтарды» түсінуге деген ұмтылысқа байланысты болды. Шәкәрім, Сұлтанмахмұт, Бернияз, Мағжан және басқалардың шығармашылығы осындай.

«XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиеті шығармаларының маңыздылығы олардың танымдық-аналитикалық мазмұнымен ғана байланысты емес. Осы уақыттың туындыларын игере отырып, біз тарихи шындық туралы түсінік аламыз, бейнелер, типтер, кейіпкерлер қатарына енеміз, эмоциялар мен сезімдердің күрделілігін сезінеміз. Мұның бәрі көркем туындылардың мазмұны инвариантты және тұрақты түрде бекітілген, XX ғасырдың басындағы көркем ой деңгейіне қол жетімді барлық құралдармен жүзеге асырылған деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді» [4,118].

Осы ұстанымдардан XX ғасырдың басындағы көркемдік процесті талдауға деген көзқарас көптеген таза әдеби мәселелерді нақты анықтауға мүмкіндік береді, мысалы: әдебиеттің дәстүрлері мен өзіндік ерекшелігі, әдістері мен жанрлары, жеке көркем шығарманың поэтикасының өзіндік ерекшелігі және т. б. Басқаша айтқанда, бұл көркем ойдың дамуының тұтастығының үйлесімді жүйесін оның барлық көтерілістерімен, шегіністерімен көруге мүмкіндік береді.

XX ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ әдебиетіндегі көркем зерттеулер («Оян, қазақ!») жанрлар мен стильдерді одан әрі дамытуға, әлемді түсінудің бейнелеу құралдарын байытуға, жасампаздық бастауды қалыптастыруға ықпал етті. Қазақ қоғамының қарастырылып отырған кезеңінің көркемдік дамуының ерекшелігі реализмнің өзіндік ерекшелігі ұлттық идеямен тығыз байланыста болуында болды (С.Торайғыров «Айтыс»).

«Романтизмнің, символизмнің, реализмнің қарқынды дамуы, философиялық үннің күшеюі, психологиялық талдаудың байытылуы, проза мен поэзияның жаңа, дәстүрлі емес формалары ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің жетекші тенденциялары болып табылады» [5,77].

Еуропалық және қазақ романтизмінің басты айырмашылығы Еуропа әдебиетінде романтизм өзін негізінен ағартушылықтан бас тарту ретінде көрсетті. Қазақ көркем мәдениетінде алғашқы романтиктер ағартушылық идеялардың тасымалдаушысы болып табылады. Осыған сүйене отырып, қазақ және орыс романтизмінің ерекшеліктерін ажырата білу керек. Сондай-ақ, романтизмде тарихизм де, психологиялық талдау да ғасырдың басындағы жаңа әдебиеттің өзіне тән белгілері ретінде пайда болатындығы атап өтілді. Қазақ романтизмінің тарихи-әдеби маңызы оның реализм жолында ұлттық әдебиеттің одан әрі дамуына маңызды және қажетті қадам болды.

XX ғасырдың бірінші ширегіндегі әдеби қозғалыста шешуші рөл прогрессивті әлеуметтік және көркемдік дүниетаным негізінде тұрған ғасырдың озық идеяларымен өмір сүрген ақын-жазушыларға - уақыттың өзекті әлеуметтік және саяси қажеттіліктеріне жауап бере алатын ұлттық әдебиетті дамытуға ұмтылған адамдарға тиесілі. Қазақ тарихының жаңа кезеңіндегі әдебиеттің танымдық функцияларын тереңдету жер бетінде өзінің мақсатын түсінетін, әлеуметтік және эстетикалық кемелденген, рухани және ойшыл тұлғаның қалыптасуына әсер етті.

Ең алдымен, XX ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ әдебиетінің дамуының негізгі тенденцияларын әртүрлі жанрдағы үлкен әдеби-көркем материалда кешенді түрде қарастыруға әрекет жасауымен анықталады.

Екіншіден, Қазақстанның зерттеліп отырған кезеңдегі әдеби процесін тұтас зерделеу әдебиет тарихының жекелеген кезеңдерін жаңаша көруге және ұғынуға мүмкіндік береді. Бұл ғасырдың басындағы Қазақстанның рухани өмірі саласының өзіндік құндылығы туралы тезистің алға жылжуы мен дамуын түсіндіреді, бұл әдебиеттің кезеңдерін қайта қарауды алдын-ала анықтайды.

Үшіншіден, аталған проблемаларды әзірлеудің тарихи-функционалдық қағидаты көркем сөздің эволюциясын ең алдымен қазақ әдебиетінің, оның бай дәстүрлері мен өзіндік болмысының ішкі даму заңдылықтарымен алдын ала анықталған процесс ретінде көрсетуге мүмкіндік берді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Әбсемет М. Міржақып (Өмірі мен шығармашылығы). Алматы: Кенже-пресс, 1995. - 154 б.
2. Қирабаев С. Әдебиетіміздің ақғандақ беттері: зерттеулер мен мақалалар. - Алматы: Білім, 1995. - 288 б.
3. Бес арыс. (Құраст. Д.Әшімханұлы). Алматы: Жалын, 1992. - 541 б.
4. Елеукенов Ш. Әдебиет және ұлт тағдыры.- Алматы: Жазушы, 1997.-365б.
5. 20-30-шы жылдардағы қазақ әдебиеті (І кітап). - Алматы: Ғылым, 1997. - 512 б.

ӘОЖ 8

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ АУЫС МАҒЫНАЛАР: ЗЕРТТЕЛУІ, ЖАСАЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Меирхан Ш.Е., 1-курс магистранты

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы

shyryn.erbolqyzy@mail.ru

Қазақ тіліндегі ауыс мағыналар, олардың зерттелуі, жасалуы мен ерекшеліктеріне қатысты азды-көпті еңбектер болса да, оларды оқыту әдістемесіне қатысты материалдар көптеп табыла бермейді. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында қазақ тілі пәнінің оқу бағдарламасындағы негізгі ерекшеліктердің бірі – ауыс мағыналар. Сол себепті, оны оқытудағы әдіс-тәсілдерді зерделеу, оқушыларға меңгерту, тапсырмаларын құрастыру сияқты мәселелер қазақ тілін оқыту әдістемесі ғылымында өзекті болып отыр. Ғылыми мақалада ауыс мағыналарды орта мектептегі қазақ тілі пәнінде оқыту және оның ерекшеліктері талданады.

Тірек сөздер: ауыс мағыналар, семантика, лексика, қазақ тілін оқыту, әдіс-тәсілдер, жаңартылған оқу бағдарламасы

Найдется разных видов работ, связанных с переносными значениями в казахском языке, их изучением, созданием и особенностями, но материалов, связанных с методикой их преподавания немного. Одной из основных особенностей учебного плана предмета казахского языка в рамках обновленного учебного плана являются переносные значения. Именно поэтому в науке о методике обучения казахскому языку актуальны такие вопросы, как изучение методики преподавания слов с переносными значениями, обучение ему школьников, составление заданий. В научной статье анализируется преподавание переносных значений по предмету казахского языка в общеобразовательной школе и его особенности.

Ключевые слова: переносные значения, семантика, лексика, преподавание казахского языка, методика, обновленная учебная программа.

Although there are few works related to alternative meanings in the Kazakh language, their study, creation and features, more or less materials related to the methodology of their teaching. One of the main features of the curriculum of the Kazakh language subject within the framework of the updated curriculum are alternative meanings. That is why in the science of methods of teaching the Kazakh language, such questions as studying the methods of its teaching, teaching students, and making assignments are relevant. The scientific article analyzes the teaching of alternative meanings on the subject of the Kazakh language in the general education school and its features.